



Aanpakken van flexibilisering  
in po en vo in andere landen  
Deelrapport  
Onderzoek i.o.v. de Onderwijsraad

Edith van Eck, Irma Heemskerk, Cissy Pater

# **Aanpakken van flexibilisering in po en vo in andere landen**

## **Deelrapport 5**

### **Onderzoek in opdracht van de Onderwijsraad**

Opdrachtgever: Onderwijsraad  
Utrecht, februari 2015

© Oberon  
Postbus 1423  
3500 BK Utrecht  
tel. 030-2306090  
fax 030-2306080  
e-mailadres: [info@oberon.eu](mailto:info@oberon.eu)

Kohnstamm Instituut  
Postbus 94208  
1090 GE Amsterdam  
Tel. 020-5251226  
e-mailadres: [secr@kohnstamm.uva.nl](mailto:secr@kohnstamm.uva.nl)

## Inhoudsopgave

<b>1</b>	<b>Inleiding .....</b>	<b>4</b>
<b>2</b>	<b>Onderwijsprogramma .....</b>	<b>6</b>
<b>3</b>	<b>Toetsing .....</b>	<b>10</b>
<b>4</b>	<b>Onderwijstijd .....</b>	<b>13</b>
<b>5</b>	<b>Docenten .....</b>	<b>14</b>
<b>6</b>	<b>Onderwijsactiviteiten en locatie .....</b>	<b>15</b>
<b>7</b>	<b>Overgangen.....</b>	<b>17</b>
<b>8</b>	<b>Samenvatting en conclusies .....</b>	<b>18</b>

# 1 Inleiding

Nederlandse scholen zijn over het algemeen traditioneel georganiseerd. In het basisonderwijs werken de meeste scholen met een leerstofjaarklassensysteem waar leerlingen onderwijs krijgen in vaste klassen van leerlingen van eenzelfde leeftijd. In het voortgezet onderwijs worden leerlingen geplaatst in verschillende onderwijstypen en leerwegen. Instructie vindt veelal klassikaal plaats, met dezelfde leerstof en in hetzelfde tempo en het behalen van onderwijsdoelen wordt getoetst met gestandaardiseerde leerlingvolgsystemen, toetsen en examens.

Deze wijze van organisatie heeft voordelen in termen van duidelijkheid, organiseerbaarheid en het creëert samenhang binnen scholen en klassen. Er zijn echter ook nadelen, vooral leerlingen die benedengemiddeld of bovengemiddeld presteren. Maar ook voor de gemiddelde leerlingen wordt het wenselijk gevonden dat het onderwijs beter inspeelt op hun niveau en interesses. De roep om meer flexibilisering van het onderwijs wordt in beleid en in de praktijk ondersteund. Een toenemend aantal scholen neemt – vanuit verschillende overwegingen – flexibilisering ter hand.

De Onderwijsraad is door de bewindslieden van OCW verzocht om in 2015 een advies uit te brengen waarin deze aanbeveling nader wordt uitgewerkt. Het gaat er dan om ruimte te bieden aan flexibilisering, zonder de kwaliteit, toegankelijkheid en doelmatigheid van het onderwijs te schaden. De adviesvraag is als volgt geformuleerd: Hoe kan meer ruimte geboden worden voor flexibilisering?

In hoeverre moet en in hoeverre kan de flexibilisering van het funderend onderwijs worden gefaciliteerd en gestimuleerd, zonder het funderende karakter ervan in gevaar te brengen? Wat is een goede balans tussen uniformering en flexibilisering en wat vraagt dit van de overheid en van scholen?

Ter voorbereiding van het advies heeft de Onderwijsraad Oberon en het Kohnstamm Instituut gevraagd een studie te verrichten. In het offerteverzoek onderscheidt de Onderwijsraad een zestal aspecten van flexibilisering van het onderwijs:

- lesprogramma;
- toetsing;
- lestijd;
- docenten;
- onderwijsactiviteiten en locatie;
- opbouw van de opleiding.

De door ons uitgevoerde studie richtte zich op de volgende onderzoeksvragen:

1. Wat zijn voor elk van deze aspecten de wettelijke, en - indien relevant- technische of materiële voorwaarden? Wat is er de afgelopen jaren aan beleid gevoerd op deze aspecten?
2. Hoe heeft (de roep om) flexibilisering in het Nederlandse po en vo zich ontwikkeld vanuit historisch perspectief? Welke rol speelde de maatschappelijke context hierbij?
3. Wat is er vanuit de wetenschappelijke literatuur bekend over de effecten van flexibilisering op één of meer van bovengenoemde aspecten?
4. Wat is er vanuit andere landen met een vergelijkbaar onderwijssysteem bekend over de do's en don'ts van flexibilisering? Zijn er goede voorbeelden die voor Nederland relevant zijn?
5. Wat zijn de ervaringen van scholen (of samenwerkende scholen) en schoolbesturen die pogingen hebben ondernomen hun onderwijs flexibeler in te richten?
  - a. Op basis waarvan heeft de school of schoolbestuur besloten te willen flexibiliseren, en op welke punten?
  - b. Krijgen deze scholen te maken met knelpunten? Zo ja, welk type knelpunten? Wat zijn gevolgen voor de uitvoering van de flexibilisering, de financiën, rol van bestuur/management en het toezicht?

- c. Welke succesfactoren zijn er te noemen? Hoe heeft succesvolle flexibilisering op deze scholen vorm gekregen?

Om deze vragen te beantwoorden hebben we een zevental deelstudies uitgevoerd: documentanalyses, literatuurstudies, een quickscan en casestudies. Ten behoeve van de literatuurstudie hebben we een search gedaan in Nederlandse en Engelstalige literatuur, en via website overheidspublicaties bestudeerd. Voor de quickscan hebben we scholen benaderd die ervaring hebben met flexibilisering: met onderwijstijdverlenging, met andere schooltijden, met kopklassen, en daarnaast Brede scholen, TOM-scholen, de scholen die deelnamen aan Durven, delen, doen respectievelijk de Innovatie Impuls Onderwijs (IIO). Aan deze scholen zijn vragen voorgelegd motivatie voor flexibilisering, welke vormen van flexibilisering zijn gerealiseerd en knelpunten en succesfactoren. De casestudies zijn uitgevoerd op drie scholen voor po en op drie scholen voor vo. Voor de case studies zijn scholen geselecteerd die een ruime ervaring hebben met verschillende vormen van flexibilisering. Met vertegenwoordigers van deze scholen is gesproken over hun motivatie, de wijze van flexibilisering en de knelpunten en succesfactoren daarbij. De dataverzameling heeft plaatsgevonden in de periode oktober 2014 t/m januari 2015.

De deelstudies zijn gerapporteerd in een zevental deelrapportages. In dit deelrapport ligt de focus op onderzoeksvraag 4:

*Wat is er vanuit andere landen met een vergelijkbaar onderwijssysteem bekend over flexibilisering: wat werkt wel en niet, onder welke omstandigheden? Zijn er goede voorbeelden die voor Nederland relevant zijn?*

Voor het beantwoorden van deze vraag is gezocht naar Nederlands- of Engelstalige relevante studies, rapportages over internationaal vergelijkende studies (PISA, TIMSS, PIRLS) en relevante OECD-rapporten.

Verder is gezocht naar beleidsnotities op overheidswebsites en van ministeries.

In overleg met de Onderwijsraad hebben we de volgende landen in deze deelstudie betrokken: Vlaanderen, Singapore, de VS, Zweden en Schotland.

In een zestal schema's bespreken we de gevonden praktijken voor elk van de zes aspecten van flexibilisering die door de Onderwijsraad zijn onderscheiden.

## 2 Onderwijsprogramma

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/kennis, po of vo)	Korte typering
<i>Hervorming secundair onderwijs. Wat verandert er in het secundair onderwijs? Brochure voor ouders.</i> Vlaamse Overheid.	Vlaanderen, voorlichtingsdocument, vo	<p>1) Scholen krijgen veel vrijheid om de eerste graad uit te werken. Ze kunnen bijvoorbeeld opteren voor een middenschool. Ze kunnen ook niveaugroepen vormen voor bepaalde vakken, of ze kunnen vaste klassen behouden.</p> <p>2) Alle leerlingen krijgen in de brede basisvorming één set van sleutelcompetenties. Daarnaast komt er een keuzegedeelte of differentiatiepakket. Dat kan leerlingen een duwtje in de rug geven, óf hen extra uitdagen.</p> <p>3) De indeling ASO, BSO, TSO en KSO in de 2<sup>de</sup>-en 3<sup>de</sup>-graad verdwijnt. Er komt een matrix waarin elke studierichting (wetenschap en techniek, taal en cultuur, welzijn en maatschappij, kunst en creatie en economie en organisatie) een plaats krijgt en leerlingen het accent kunnen leggen op verder studeren, gaan werken of beide. Leerlingen vinden een geschikte studierichting door zich af te vragen welke richting hen het meest interesseert en waarop zij zich willen voor bereiden. Scholen kunnen keuzes maken in hun aanbod naar domein of einddoel.</p>
Ministry of Education Singapore (2012). <i>Education in Singapore.</i>	Singapore; beleidsbrochure. po, vo	<p>Twee kenmerken zijn hier relevant: breed en holistisch leren, ict-infused curriculum.</p> <p>Onder onderwijs met een brede basis en holistisch leren verstaat men onderwijs dat leerlingen toerust met competenties, 21st century skills en 'karakter'. Insteek van het onderwijs: zorgen voor een diversiteit aan leerervaringen die niet alleen de cognitieve ontwikkeling stimuleren maar ook de fysieke, esthetische, morele en sociaal-emotionele ontwikkeling. Naast het academische curriculum kunnen leerlingen co-curriculaire programma's volgen in muziek, art en sport. Verondersteld wordt dat zij zo ook leiderschapscompetenties en sociaal-emotionele competenties ontwikkelen. Daarnaast kunnen zij verrijkingprogramma's volgen en worden zij ondersteund bij hun ontwikkeling door loopbaancoaching.</p> <p>Al deze leerervaringen dragen ertoe bij dat leerlingen kwaliteiten en waarden ontwikkelen die hen toerusten voor hun toekomstige maatschappelijke rol.</p> <p>Ict wordt ingezet om gepersonaliseerde leerroutes mogelijk te maken maar computers, smartphones en tablets worden nadrukkelijk ook ingezet om leerlingen en studenten te laten samen werken.</p> <p>De inzet van ict in het onderwijs wordt verder ontwikkeld in een groep scholen, zogenoemde future schools, waarin bedrijven samen met scholen werken aan de integratie van de nieuwste technologie en zo nieuwe manieren van lesgeven en leren in het onderwijs te realiseren.</p>

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/ kennis, po of vo)	Korte typering
Ministry of Education Singapore. Press Release 29 december 2005.	Singapore. Persbericht. po en vo.	Het ministerie introduceert een nieuw framework (FLexSI) om meer flexibiliteit mogelijk te maken in po en vo. Het gaat met name om faciliteiten die interactief leren, onafhankelijk leren, experimenteel leren en hands-on leren mogelijk maken, afgestemd op het onderwijskundig beleid van de school en de wensen van leraren. Strategies for effective engagement and development (SEED). Teach less, Learn more (TLLM). Men wil het onderwijs minder insteken op toetsen, meer insteken op holistisch leren. Kern van de nieuwe aanpak is dat leerlingen holistisch leren en zich ontwikkelen, eigenaarschap van hun leren krijgen, en mindsets en attributies ontwikkelen die zij nodig hebben 'voor het leven' (getypeerd als krachtig karakter en gezonde waarden).
Ministry of Education Singapore. Nurturing students	Singapore. Beleidsnotitie. po en vo	Er is beleid om keuzemogelijkheden en flexibiliteit in het onderwijs te bevorderen. Scholen hebben daarin veel autonomie. Het gaat om variatie in aanbod, qua inhoud, niveau of tempo, Bijvoorbeeld: <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ excellentieprogramma's in po en geïntegreerde en biculturele programma's in vo;</li> <li>▪ een sport-, science-, techniek- of kunstprofiel;</li> <li>▪ de mogelijkheid om vakken te volgen op een hoger niveau of een sneller tempo;</li> <li>▪ verlenging vwo voor leerlingen die dat nodig hebben;</li> <li>▪ meer mogelijkheden om leerlingen te laten schakelen naar andere programma's, stromen of niveaus op basis van geleverde prestaties.</li> </ul>
Het voortgezet onderwijs in de Verenigde Staten: Opbouw en verschillen met Nederland (2013). <i>FulbrightCenter Nr. 33-NL</i> , augustus 2013.	VS vo	Het onderwijs is vooral geregeld vanuit de staten. Elke staat heeft een State Board of Education die weer onderverdeeld is in school districts. Leerplicht is meestal 6-16 jaar. Daarvoor kunnen kinderen al naar de Kindergarten. Van 6-11 jaar gaan kinderen naar het basisonderwijs. Daarna gaan kinderen meestal door naar de middle school of junior high school (onderbouw) en naar de senior high school vanaf 15 jaar. De meeste leerlingen blijven tot 18 jaar op school. Engels en maatschappijleer zijn verplicht tot graad 12. Vakken als verzorging, gymnastiek, wiskunde, natuurwetenschap en een vreemde taal zijn meestal verplicht in de eerste 2 jaar van de high school. Verder kunnen leerlingen zelf een vakkenpakket samenstellen. Hierbij kunnen ze kiezen voor academische vakken of beroepsgerichte (praktische/technische) vakken. In de VS is er geen landelijk eindexamen, en geen standaard-eindniveau. Eindcijfers zijn samengesteld uit cijfers voor toetsen, deelname in de klas, huiswerk, werkstukken en projecten gedurende het jaar. Daarnaast wordt een Scholastic Assessment Test afgenomen (SAT), een algemene vaardigheidstest (academische vaardigheden t.b.v. toelating tot een universiteit). Leerlingen kunnen zelf kiezen wanneer ze deze test willen doen (kan een aantal keren per jaar).

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/ kennis, po of vo)	Korte typering
District Reform Support Network (2014). <i>Personalized learning in progress: Case studies of four race to the top-district grantees' early implementation</i> . Via de website van ed.gov. <a href="https://rttd.grads360.org/services/PDCService.svc/GetPDCDocumentFile?fileid=7452">https://rttd.grads360.org/services/PDCService.svc/GetPDCDocumentFile?fileid=7452</a>	VS. Casestudies. Po en vo.	Beschrijving van vier cases (public school districts) waarbij op verschillende manieren een shift naar gepersonaliseerd leren wordt gemaakt mbv multiële veranderingen: meer gebruik van technologie, verandering rol van de leraar, een fysieke omgeving die zich leent voor gebruik van ict en voor samenwerken, gebruik van data en assessments ten behoeve van instructie en inzicht in verloop van het leerproces, en algemene en beroepsgerichte vakken (learning of college & career ready skills).
via <a href="http://www.ed.gov">www.ed.gov</a> <a href="http://www.ed.gov/oii-news/competency-based-learning-or-personalized-learning">http://www.ed.gov/oii-news/competency-based-learning-or-personalized-learning</a>	VS korte beschrijving innovaties t.a.v. "Competentie-gebaseerd leren of gepersonaliseerd leren". vo	In Colorado wordt gewerkt met het RISC-model (Re-Inventing Schools Coalition), waarbij het systeem van graden is verlaten en gewerkt wordt met 10 leerniveaus die studenten door kunnen werken in hun eigen tempo (flexibel, meer eigenaarschap van studenten). <ul style="list-style-type: none"> <li>- Big Picture model. Werken met individuele leerplannen, vastgesteld door de leerling, mentor en ouders.</li> <li>- Communities in Schools' performance learning centres. Voor leerlingen die achterlopen qua studiepunten. Alternatieve high schools die studenten helpen om studiepunten te behalen en op tijd af te studeren door een strikte studieomgeving, self-paced curriculum, project-based learning en flexibele roosters.</li> </ul>
SLO (2010). <i>Langer gemeenschappelijk onderwijs; een variatie aan modellen</i> . Enschede: SLO	Zweden, vo	In Zweden is er in de onderbouw van het voortgezet onderwijs een breed gemeenschappelijk curriculum voor leerlingen tot 16 jaar. Leerlingen zitten bij elkaar in heterogene groepen, zoveel mogelijk gemengd naar sociale herkomst. Scholen hebben de mogelijkheid voor enkele vakken, profielvakken, meer verdieping aan te bieden. Het kan gaan om vakken als wiskunde, natuurwetenschappen en Engels, maar ook muziek en kunst. Leerlingen komen voor deze verdieping in aanmerking op basis van goede prestaties in die vakken.
Eiken, O (2011). The Kunskapsskolan ("the knowledge school"): a personalised approach to education <i>CELE Exchange 2011/1</i> <a href="http://dx.doi.org/10.1787/5kgdzvmzjblv-en">http://dx.doi.org/10.1787/5kgdzvmzjblv-en</a> en <a href="http://www.oecd.org/education/innovation-education/centreforeffectivelearningenvironment/scele/47211890.pdf">http://www.oecd.org/education/innovation-education/centreforeffectivelearningenvironment/scele/47211890.pdf</a>	Zweden, vo	Kunskapsskolan is een groep vo-scholen die samen een platform voor gepersonaliseerd leren vormen (Kunskapsskolan programma (KED)). Leerlingen stellen hun eigen doelen, werken zelfstandig en hun vorderingen worden beoordeeld in relatie tot hun doelen. KED schools personaliseren het onderwijs door een combinatie van individueel doelen stellen, wekelijkse coaching, individuele roosters en een uniek curriculum dat is ondergebracht in een web-based ELO. Op deze portal die via Internet ook van buiten de school toegankelijk is, staan alle bronnen, syllabi, opdrachten en lesmateriaal. Leerlingen gebruiken afhankelijk van de taak en hun behoeften verschillende lesvormen, klassikaal, lezingen, werkgroepen, werken in een lab, individuele instructie. Het schoolgebouw is op deze verschillende vormen van leren afgestemd. Bij de start van elk trimester komen ouders, leerling en docenten of coaches bij elkaar om het individuele leerplan voor komende periode vast te stellen gerelateerd aan langetermijndoelen van de leerling. Leerlingen hebben wekelijks voortgangsoverleg met hun coach om hun doelen en plan van aanpak te bespreken en na te gaan of zij hun tussentijdse doelen hebben bereikt. Leerlingen ontwikkelen zo verantwoordelijkheid voor en eigenaarschap van hun leerproces.



Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/ kennis, po of vo)	Korte typering
Ambitious excellent schools, our agenda for Action (2004). Edinburgh: The Scottish Executive.	Schotland po en vo, beleidsdocument	In dit document wordt het beleidsvoornemen gepresenteerd om gepersonaliseerd leren en persoonlijke planning van het leren in het onderwijs te bevorderen. Doel is de betrokkenheid van leerlingen (en hun ouders) bij het leerproces te bevorderen. Het beleid wordt geconcretiseerd in een aantal documenten, het Curriculum for Excellence en Assessment is for learning.
The Curriculum review group (2004). A curriculum for excellence. Edinburgh: The Scottish Executive.	Schotland po en vo, beleidsdocument	Het Curriculum for Excellence vormt de basis voor de uitwerking van het onderwijsaanbod. Het betreft het onderwijs van 3 tot 18 jaar. Men wil met het onderwijs leerlingen ontwikkelen tot succesvolle leerders die een bijdrage leveren aan de samenleving, verantwoordelijke burgers zijn en (zelf)vertrouwen hebben. Men biedt een breed curriculum, met een kern van taal en rekenen. Daarnaast worden mogelijkheden geboden voor verdieping, voor versnelling, en voor niveaudifferentiatie. Bovendien is meer tijd dan voorheen ingeruimd voor sport, muziek, drama en werkgerelateerd leren.

### 3 Toetsing

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/kennis, po of vo)	Korte typering
<p><i>Examencommissie van de Vlaamse Gemeenschap voor het voltijds secundair onderwijs. Werkingsjaren 2005, 2006 en 2007.</i> (2008). Brussel: Ministerie van Onderwijs &amp; Vorming.</p>	<p>Vlaanderen, evaluatierapport, vo</p>	<p>Er is een mogelijkheid om diploma's of getuigschriften van het voltijds secundair onderwijs te behalen via het examensysteem van de Examencommissie van de Vlaamse Gemeenschap, ongeacht vooropleiding, leeftijd enz. Er kan per graad examen worden gedaan. Deze mogelijkheid wordt bijvoorbeeld benut door jongeren die 'huisonderwijs' hebben gevolgd.</p>
<p><a href="http://www.hervormingsecundair.be/krachtlijnen/begin_in_basisonderwijs/">http://www.hervormingsecundair.be/krachtlijnen/begin_in_basisonderwijs/</a> opgehaald 9-12-2014</p>	<p>Vlaanderen, beleidsdocument, po</p>	<p>Op het einde van het basisonderwijs komt er een toets voor alle leerlingen, zodat scholen een grondige interne kwaliteitscontrole kunnen uitvoeren en er daarnaast gegevens op systeemniveau beschikbaar komen. Het wordt geen centrale toets, maar een 'toolkit' met geijkte toetsen voor de scholen. Samen met de onderwijsnetten wordt dan gewerkt aan de ontwikkeling van zo'n toolkit die scholen toelaat in de toetsing recht te doen aan de eigen pedagogische accenten. De getuigschriften basisonderwijs zijn gebaseerd op geijkte toetsen maar samengesteld uit verschillende van die toetsen, toegespitst op leerplannen van de specifieke scholen. Op deze manier wil men recht doen aan diversiteit maar ook de vergelijkbaarheid van het niveau van de resultaten van de scholen garanderen.</p> <p>Elke leerling krijgt een persoonlijk leerlingendossier. Dat zorgt vanaf het basisonderwijs voor betere opvolging en begeleiding van elke individuele leerling. Naast de competenties komen ook de interesses en talenten van elke leerling in dit dossier duidelijk aan bod. Het leerlingendossier gaat de hele schoolloopbaan mee (ook in het vo), zodat leerkrachten goed geïnformeerd zijn en nog betere ondersteuning kunnen bieden.</p>
<p>Ministry of Education Singapore (2012). Education in Singapore.</p>	<p>Singapore; beleidsbrochure. po, vo</p>	<p>Aan het eind van po worden leerlingen getoetst (landelijk) (Primary school leaving examination, PSLE), waarna ze doorstromen naar passend (leersnelheid, ability en aanleg) vervolgonderwijs. Er zijn drie stromen: Express, Normal (Academic) of Normal (Technical). Na vier jaar voortgezet onderwijs volgen examens en zijn er verschillende routes mogelijk, bijv. meer of minder vakken op het diploma, overstap of aanvulling vanuit andere stromen.</p> <p>Ook hebben instellingen voor hoger onderwijs enige ruimte om studenten van wie de talenten onvoldoende zichtbaar worden bij de standaardexamens, toe te laten via een toelatingsexamen dat meer toegespitste toelatingsopdrachten omvat.</p>

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/kennis, po of vo)	Korte typering
ed.gov	VS; vo	Creditflexibility, dat zijn projecten waar studenten studiepunten kunnen behalen op alternatieve manieren. In het project Extended learning opportunities (New Hampshire) kunnen leerlingen bijvoorbeeld goed begeleid door mentor en adviseur kennis en vaardigheden verwerven buiten school. De begeleider bepaalt of de leerlingen daarmee aan de eisen van het onderwijsprogramma voldoen en de beoogde studiepunten toegekend krijgen.
District Reform Support Network (2014). <i>Personalized learning in progress: Case studies of four race to the top-district grantees' early implementation</i> . Via de website van ed.gov. <a href="https://rttd.grads360.org/services/PDCService.svc/GetPDCDocumentFile?fileId=7452">https://rttd.grads360.org/services/PDCService.svc/GetPDCDocumentFile?fileId=7452</a>	VS. Casestudies. Po en vo	Beschrijving van 4 cases (public school districts) waarbij op verschillende manieren een shift naar gepersonaliseerd leren wordt gemaakt. In de aanpakken wordt gebruik gemaakt van (methode gerelateerde) assessments (voor diagnostiek en het vaststellen van de voortgang) om het gepersonaliseerde leerproces te ondersteunen.
Eiken, O (2011). The Kunskapsskolan ("the knowledge school"): a personalised approach to education <i>CELE Exchange</i> 2011/1 <a href="http://dx.doi.org/10.1787/5kgdzvmzjblv-en">http://dx.doi.org/10.1787/5kgdzvmzjblv-en</a>	Zweden, vo	Kunskapsskolan is een groep vo-scholen die samen een platform voor gepersonaliseerd leren vormen (Kunskapsskolan programma (KED). Leerlingen stellen hun eigen doelen, de toetsing van de voortgang van het leerproces wordt daar op afgestemd. Leerlingprestaties en prestaties op schoolniveau worden continu verzameld en beoordeeld, en vormen basis voor verder handelen.
SLO (2010). <i>Langer gemeenschappelijk onderwijs; een variatie aan modellen</i> . Enschede: SLO	Schotland vo	Schotland kent een combinatie van decentrale toetsing door scholen en leerkrachten en centrale, nationale toetsen bijvoorbeeld voor taalvaardigheid en rekenvaardigheid.

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/kennis, po of vo)	Korte typering
<p>Framework for assessment Edinburgh: The Scottish Executive.</p>	<p>Schotland po en vo, beleidsdocument</p>	<p>In het Curriculum for Excellence worden leeropbrengsten breder geïnterpreteerd en vastgesteld dan in het verleden. Het gaat om ervaringen en opbrengsten. Ervaringen worden gezien als belangrijk voor het ontwikkelen van attributies en mogelijkheden en het realiseren van betrokkenheid, motivatie en 'diep leren'. De beoogde opbrengsten en ervaringen worden in vijf levels beschreven voor het onderwijs van de vroegschool tot het derde jaar van het secundair onderwijs. Er worden geen 'plafonds' vastgelegd, om te zorgen dat de levels niet belemmerend zijn en de ontwikkeling van de leerlingen zich kan uitstreken tot uitdagende terreinen en hoge prestatieniveaus.</p> <p>Het Framework for Assessment beoogt de realisatie van:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Een meer omvattende manier van opbrengsten vaststellen</li> <li>▪ Heldere verbanden tussen assessment in voorschool, primair en secundair onderwijs</li> <li>▪ Een beter begrip van de assessmentpraktijk en een goede onderlinge afstemming en consistentie</li> <li>▪ Meer autonomie en professionele verantwoordelijkheid voor leraren.</li> </ul> <p>Om te komen tot een hanteerbare systematiek zijn door de Assessment Action Group projecten uitgezet op scholen. Leraren kregen financiering om in de context van hun klas meer inzicht te krijgen in de rol van assessments in hun praktijk en het toepassen ervan. Ook hebben ze hun ervaringen in kaart gebracht en uitgewisseld met andere docenten. De uitkomsten van deze projecten zijn gebruikt voor verdere stroomlijning van het assessmentsysteem.</p> <p>Er worden nu drie lijnen in het assessmentprogramma onderscheiden met elk een eigen insteek: assessment for learning, assessment as learning en assessment of learning.</p>
<p>Assessment is for learning <a href="http://www.scotland.gov.uk/Publications/2005/09/20105413/54164_0017827.pdf">http://www.scotland.gov.uk/Publications/2005/09/20105413/54164_0017827.pdf</a> opgehaald op 13-01-2015 <a href="http://www.ltscotland.org.uk/assessment">www.ltscotland.org.uk/assessment</a></p>	<p>Schotland po en vo, beleidsdocument/informatiedocument</p>	<p>De nieuwe systematiek heeft een uitwerking op drie niveaus:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Ondersteuning van het leerproces</li> <li>▪ Vergelijkbaarheid van beoordelingen van scholen</li> <li>▪ Volgen van ontwikkelingen op nationaal niveau.</li> </ul> <p>Verschiedende vormen van assessment zijn ondergebracht in een schema op basis van twee assen: formatief-summatief, en intern-extern. Er wordt verder gewerkt aan het inzetten van ict als hulpmiddel bij assessment.</p> <p>Om leraren te ondersteunen bij het beoordelen van de ontwikkeling van hun leerlingen krijgen zij toegang tot de National Assessment Resource. Landelijke voorbeelden van standaards die deel uitmaken van NAR, kunnen leraren helpen consistente standaarden voor hun beoordeling te ontwikkelen. Dit betreft met name de kerndomeinen taal en rekenen.</p>

## 4 Onderwijstijd

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type Korte typering onderzoek/kennis, po of vo)	
<p><i>Hervorming secundair onderwijs. Wat verandert er in het secundair onderwijs? Brochure voor ouders.</i> Vlaamse Overheid.</p>	<p>Vlaanderen, beleidsdocument, vo</p>	<p>Leerlingen zonder getuigschrift basisonderwijs komen na de lagere school in een schakeltraject terecht dat twee of drie jaar kan duren.</p> <p>Leerlingen met onvoldoende beheersing van het Nederlands krijgen een zogenoemd taalbad Nederlands opgelegd. Zo'n taalbad kan maximaal een jaar duren. De secundaire school kan 3 uur extra Nederlandse les opleggen. Er wordt dus tijd gemaakt om iedereen op het vereiste niveau van (standaard)Nederlands te brengen.</p>
<p>Appelhof, P. (2009). <i>Een oriëntatie naar verlengde onderwijstijd. Inrichting en effecten.</i> Utrecht: Oberon.</p>	<p>VS, onderzoeksrapportage, po en vo</p>	<p>In de VS worden al ruim 20 jaar projecten verlengde schooltijd aangeboden, bijv. zomerscholen, weekendscholen. Deze hebben vooral tot doel om leerlingen met achterstanden bij te spijkeren. Ook wordt geëxperimenteerd met Year-round schools waar het rooster meer over het hele jaar is verdeeld, vanuit de veronderstelling dat m.n. kinderen met laagopgeleide ouders zich onvoldoende verder ontwikkelen in (lange) vakantieperiodes.</p> <p>Deze activiteiten verschillen duidelijk van de na-schoolse opvang; deze is vooral gericht op de aanpak van sociale problemen in achterstandswijken en heeft minder een onderwijsdoel. De samenwerking met scholen is beperkt. In de projecten verlengde schooltijd gaat het wel om leerwinst. Kenmerkend voor deze projecten is dat overwegend een integrale aanpak wordt gevolgd waarbij gestreefd wordt naar meer instructietijd en vooral naar meer effectieve instructietijd. Er vindt ook investering van extra tijd in zorgleerlingen plaats.</p> <p>Voor beschrijving van voorbeelden van verschillende vormen van verlengde schooltijd en de effecten daarvan verwijzen we naar de deelrapportage waarin verslag wordt gedaan van de literatuurstudie ter beantwoording van onderzoeksvraag 3.</p>

## 5 Docenten

Relevante Bron (APA)	Typing bron (land, type onderzoek/kennis, po of vo)	Korte typing
<a href="http://www.hervormingsecundair.be/krachtlijnen/begin_in_basisonderwijs/">http://www.hervormingsecundair.be/krachtlijnen/begin_in_basisonderwijs/</a> opgehaald 9-12-2014	Vlaanderen Beleidsdocument po	Vanaf de 5de klas po worden vakleerkrachten vanuit vo ingezet. Zo raken de leerlingen vertrouwd met het systeem van vakleraren en wijze van lesgeven in het vo; bovendien betekent het een verrijking van het curriculum. Het gaat om vakleraren Frans, muzische vorming, techniek en wetenschappen. En v.v. doen leraren vo ervaring op met lesgeven aan leerlingen op de overgang van po en vo, en wordt een betere pedagogisch-didactische aansluiting bevorderd.
Immers, R., & Kamsteeg, L. (2014). Leren van Singapore. <i>SchoolManagement totaal</i> , september 2014.	Singapore, artikel, uitnodiging voor bijeenkomst 'Making Shift Happen Congres', met presentatie van Dr. Pak Tee NG (NIE). po, vo, BVE	Grote aandacht voor capacity building onder leraren en docenten (waaronder het leren van elkaar in professionele leergemeenschappen). Dit lijkt een succesfactor.
District Reform Support Network (2014). <i>Personalized learning in progress: Case studies of four race to the top-district grantees' early implementation</i> . Via de website van ed.gov. <a href="https://rttd.grads360.org/services/PDCService.svc/GetPDCDocumentFile?fileId=7452">https://rttd.grads360.org/services/PDCService.svc/GetPDCDocumentFile?fileId=7452</a>	VS. Casestudies. Po en vo.	Beschrijving van vier cases (public school districts) waarbij op verschillende manieren een shift naar gepersonaliseerd leren wordt gemaakt met behulp van meerdere veranderingen: meer gebruik van technologie, aanpassing van de fysieke omgeving, gebruik van data en assessments ten behoeve van instructie en algemene en beroepsgerichte vakken (learning of college & career ready skills). Er wordt ingegaan op implicaties van deze shift naar gepersonaliseerd leren voor de rol van de onderwijsgevendenden
Eiken, O (2011). The Kunskapsskolan ("the knowledge school"): a personalised approach to education <i>CELE Exchange</i> 2011/1 <a href="http://dx.doi.org/10.1787/5kgdzvmzjblv-en">http://dx.doi.org/10.1787/5kgdzvmzjblv-en</a>	Zweden, vo	Kunskapsskolan is een groep vo-scholen die samen een platform voor gepersonaliseerd leren vormen (Kunskapsskolan programma (KED). Leerlingen stellen hun eigen doelen, werken zelfstandig en hun vorderingen worden beoordeeld in relatie tot hun doelen. Docenten (en andere onderwijsgevendenden) hebben een diversiteit aan rollen, zij zijn coach, begeleiden leerlingen bij hun leerproces, bieden hun onderwijs aan in verschillende lesvormen, klassikaal, lezingen aan grotere groepen, werkgroepen, werken in een lab, individuele instructie.
SLO (2010). <i>Langer gemeenschappelijk onderwijs; een variatie aan modellen</i> . Enschede: SLO	Schotland, po en vo	Een van de uitgangspunten van het brede <i>Curriculum for Excellence</i> , een gemeenschappelijk curriculum voor leerlingen van 3 tot 18 jaar, in Schotland is het creëren van randvoorwaarden voor het bieden van maatwerk door scholen en leraren.

## 6 Onderwijsactiviteiten en locatie

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/kennis, po of vo)	Korte typering
Huisonderwijs. Evaluatie 2008-2009 en 2009-2010. (2011), Brussel: Agentschap voor Onderwijsdiensten. <a href="http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/huisonderwijs-evaluatie-2008-2009-en-2009-2010">http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/huisonderwijs-evaluatie-2008-2009-en-2009-2010</a> , opgehaald 9-12-2014	Vlaanderen, evaluatierapport, po en vo	Geen schoolplicht, wel leerplicht. Kan individueel of collectief zijn. <sup>1</sup>
Immers, R., & Kamsteeg, L. (2014). Leren van Singapore. <i>SchoolManagement totaal</i> , september 2014.	Singapore, artikel, uitnodiging voor bijeenkomst 'Making Shift Happen Congres', met presentatie van Dr. Pak Tee NG (NIE). po, vo, BVE	Ict-inzet vanuit Masterplan voor het Onderwijs (Nationale onderwijsstrategie met opeenvolgende masterplannen, dit betreft het derde masterplan, 2009 tot heden). Gericht op transformatie met als doel leerlingen te equiperen met 21 <sup>ste</sup> -eeuwse vaardigheden. Ict heeft geleid tot een omslag in het denken over onderwijs; men wil het inzetten om het curriculum en de onderwijsomgeving meer te centreren rondom de behoeften van leerlingen (gepersonaliseerde leerroutes). Ook de buitenschoolse omgeving komt zo de school in via experimenten met modulaire benaderingen, flipped classrooms en leerinhouden vanuit het buitenland. Ict wordt ook expliciet gezien als een middel om leerlingen samen te brengen en te laten samenwerken, en is ingebed in een context waarin waarden als respect, weerbaarheid, harmonie en verantwoordelijkheid dragen centraal staan. De inzet van ict in het onderwijs wordt verder ontwikkeld samen met bedrijven met als doel de nieuwste technologie te integreren in nieuwe manieren van lesgeven en leren.
Ministry of Education Singapore (2012). <i>Education in Singapore</i> . En; Press Releases 15 October 2002: Government accepts recommendations for a broader and more flexible curriculum	Singapore; beleidsbrochure. vo. En persbericht vo.	Flexibiliteit in courses in vo en co-curriculaire activiteiten. Op basis van hun aanleg kunnen leerlingen versneld academisch (4 jaar), normaal academisch (5 jaar) en normaal technisch onderwijs (4 jaar) volgen. Daarnaast bieden sommige scholen een geïntegreerd programma aan (IP), waarin de vakken meer in samenhang, projectmatig worden aangeboden. Dit is bedoeld voor goed presterende studenten die graag onafhankelijker en minder gestructureerd willen leren.

<sup>1</sup> Ook Zweden, Schotland en de VS kennen wel een leerplicht maar geen schoolplicht. In Nederland hebben ouders de mogelijkheid om Blok, H. & Karsten, S. (2008). Vervangend onderwijs aan kinderen van ouders met een richting bezwaar. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut. SCO-rapport 802.

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/kennis, po of vo)	Korte typering
Ministry of Education Singapore. Press Release 29 december 2005.	Singapore. Persbericht. po en vo.	Flexible School Infrastructure (FlexSI) Beleid om een flexibeler inrichting van scholen te faciliteren. Modulaire lokalen, mobiel en flexibel meubilair en aansluitingen. Doel: meer ruimte voor innovatie in les geven en leren (bijv. een eco-straat, een amfitheater), en om de klaslokalen aan te kunnen passen waar nodig. Flinkke investering in nieuwe scholen en aanpassing van bestaande schoolgebouwen. Scholen kunnen gebruik maken van het zogenoemde SWA (School White Area)concept om maximaal 20% van het vloeroppervlak specifiek aan te passen aan specifieke onderwijskundige wensen.
District Reform Support Network (2014). <i>Personalized learning in progress: Case studies of four race to the top-district grantees' early implementation</i> . Via de website van ed.gov. <a href="https://rttd.grads360.org/services/PDCService.svc/GetPDCDocumentFile?fileId=7452">https://rttd.grads360.org/services/PDCService.svc/GetPDCDocumentFile?fileId=7452</a>	VS. Casestudies. Po en vo.	Beschrijving van 4 cases (public school districts) waarbij o.a. door aanpassing van de fysieke omgeving een shift naar gepersonaliseerd leren wordt gemaakt, bijvoorbeeld door het creëren van mediacentra, labs, ruimten om samen te werken, e.d.
via <a href="http://www.ed.gov">www.ed.gov</a> <a href="http://www.ed.gov/oii-news/competency-based-learning-or-personalized-learning">http://www.ed.gov/oii-news/competency-based-learning-or-personalized-learning</a>	VS korte beschrijving innovaties ohgv "Competentie-gebaseerd leren of gepersonaliseerd leren". vo	Extended learning opportunities (New Hampshire). In dit project kunnen leerlingen kennis en vaardigheden verwerven buiten school (kan op vele manieren, bijv online studie, op eigen tempo), goed begeleid door mentor en adviseur. Op die manier kunnen zij studiepunten behalen.
Appelhof, P. (2009). <i>Een oriëntatie naar verlengde onderwijstijd. Inrichting en effecten</i> . Utrecht: Oberon.	VK, onderzoeksrapportage, po en vo	Het Playing for Succes in Engeland is gericht op leerlingen die onderpresteren. Ze worden geselecteerd om gedurende twee maanden deel te nemen aan een intensief programma dat verbonden is aan een stadion. Het doel is het zelfvertrouwen van de leerlingen te vergroten door middel van succeservaringen in een uitdagende leeromgeving. Dit moet leiden tot motivatie en prestatieverbetering. Sportidolen fungeren als motiverend rolmodel. Er is veel aandacht voor contact en afstemming met de toeleverende scholen en ouders; dit ziet men als voorwaarde voor succes.
The Curriculum review group (2004). <i>A curriculum for excellence</i> . Edinburgh: The Scottish Executive.	Schotland po en vo, beleidsdocument	Het Curriculum for excellence vormt basis voor de uitwerking van het onderwijsaanbod van leerlingen van 3 tot 18 jaar. In de uitwerking van het curriculum wordt het belang benadrukt van een breed scala aan activiteiten om te bevorderen dat jongeren vaardigheden en vertrouwen ontwikkelen ook buiten de schoolsetting. Genoemd worden met name buitenschoolse activiteiten, summer schools, schoolkampen. Ook maken werkplek leren en skills-for-work-cursussen deel uit van het onderwijsaanbod.



## 7 Overgangen

Relevante Bron (APA)	Typering bron (land, type onderzoek/kennis, po of vo)	Korte typering
<a href="http://www.hervormingsecundair.be/krachtlijnen/brede_eerste_graad/">http://www.hervormingsecundair.be/krachtlijnen/brede_eerste_graad/</a> opgehaald 9-12-2014	Vlaanderen, beleidsdocument, 9-vo	Overgang po-vo verzachten door vakleerkrachten vanuit vo in te zetten vanaf de 5de klas po. Zo raken de leerlingen vertrouwd met het systeem van vakleraren en wijze van lesgeven in het vo én het curriculum verbetert. Het gaat om vakleraren Frans, muzische vorming, techniek en wetenschappen. Ook wordt meer aandacht besteed aan Nederlandse taalverwerving om de overgang naar het vo succesvol te laten verlopen. Daarnaast vormen het eerste en tweede jaar vo overgangsjaren met een brede algemene vorming. Tevens is er in het programma een beperkt aantal uren opgenomen waarin leerlingen vrijblijvend vakken naar keuze kunnen volgen. Leerlingen die eraan toe zijn mogen vanaf 13 jaar een definitieve keuze maken, maar dat mag ook uitgesteld worden tot 14 jaar.
Vlaamse Onderwijsraad (2011). Advies over opvang en onderwijs voor jonge kinderen. <a href="http://www.vlor.be/advies/advies-over-opvang-en-onderwijs-voor-jonge-kinderen-oojk">http://www.vlor.be/advies/advies-over-opvang-en-onderwijs-voor-jonge-kinderen-oojk</a>	Vlaanderen, advies, po	Gewezen wordt op het belang van het wegwerken van drempels tussen voorschoolse kinderopvang en kleuteronderwijs. Gepleit wordt voor het ontwikkelen van een coherente visie op kinderopvang en kleuteronderwijs, en een goede afstemming van de beleidsdomeinen onderwijs en welzijn, en voor voldoende opvangplaatsen en infrastructuur. De raad pleit niet voor integratie, maar wel voor aansluiting tussen opvang en onderwijs gebaseerd op een gemeenschappelijke visie
<a href="http://www.skolverket.se/om-skolverket/andra-sprak-och-lattlast/in-english/the-swedish-education-system/preschool-class">http://www.skolverket.se/om-skolverket/andra-sprak-och-lattlast/in-english/the-swedish-education-system/preschool-class</a> opgehaald 18-12-2014	Zweden po	In Zweden wordt onder verantwoordelijkheid van gemeenten een zogenoemde preschool-class aangeboden, bedoeld om de overgang tussen preschool (vanaf 1 jaar) en leerplichtonderwijs (vanaf 7 jaar) te vergemakkelijken. In de preschool class worden methoden en aanpakken van beide gecombineerd. Doelen: voorbereiden op het onderwijs en een harmonieuze ontwikkeling bevorderen. Leerlingen (van zes jaar) zitten drie uur per dag in de preschool-class. Ze krijgen ook leerervaringen aangeboden buiten het reguliere lesprogramma.
The Curriculum review group (2004). A curriculum for excellence. Edinburgh: The Scottish Executive.	Schotland po en vo, beleidsdocument	Het Curriculum for Excellence vormt de basis voor de uitwerking van het onderwijsaanbod van leerlingen van 3-tot 18 jaar. Met een integraal curriculum wil men zorgen voor een soepele overgang tussen voorschool, primair en secundair onderwijs. Ook is zorg gedragen voor betrokkenheid van het post-secundair onderwijs bij het stroomlijnen van de leerloopbanen.

## 8 Samenvatting en conclusies

In deze deelstudie hebben we een antwoord gezocht op de vraag *Wat is er vanuit andere landen met een vergelijkbaar onderwijssysteem bekend over flexibilisering: wat werkt wel en niet, onder welke omstandigheden. Zijn er goede voorbeelden die voor Nederland relevant zijn?* Voor het beantwoorden van deze vraag is gezocht naar Nederlands- of Engelstalige relevante documenten, rapportages over internationaal vergelijkende studies (PISA, TIMSS, PIRLS) en relevante OECD-rapporten. Verder is gezocht naar beleidsnotities op overheidswebsites en van ministeries.

In overleg met de Onderwijsraad hebben we de volgende landen in deze deelstudie betrokken: Vlaanderen, Singapore, de VS, Zweden en Schotland.

Deze beperkte inventarisatie heeft voornamelijk beknopte beschrijvingen opgeleverd van de vormgeving van verschillende onderdelen van de onderwijssystemen waar sprake is van vormen van flexibilisering die mogelijk aanknopingspunten bieden voor Nederland. Nadere bestudering van de in deze deelstudie opgespoorde documenten en links kan een gedetailleerder inzicht geven in de concrete uitwerking van deze praktijken en de toepasbaarheid ervan in de Nederlandse situatie.

### *Onderwijsprogramma*

In de onderwijsprogramma's zien we vooral differentiatie, en dan met name niveaudifferentiatie.

Flexibilisering van het onderwijsaanbod wordt vooral gerelateerd aan niveaoverschillen; daarbij zien we dat de focus vooral ligt op enerzijds achterstandsl leerlingen en anderzijds hoogbegaafde leerlingen. Daar waar sprake is van een comprehensive systeem en er maar één schooltype is voor alle leerlingen, ook in (de eerste fase van) het secundair onderwijs, is meer aandacht voor en ervaring met differentiatie in het onderwijsaanbod. Naast niveaudifferentiatie worden soms keuzemogelijkheden geboden op basis van interesse (extra vakken kiezen), en soms in tempo. Keuze in werkvormen, afstemming op leerstijl of type IQ staat ook internationaal nog in de kinderschoenen.

Goed presterende leerlingen krijgen soms de mogelijkheid onderwijs te volgen waarin niet vakken maar aansprekende problemen centraal staan en vakken projectmatig en geïntegreerd aan bod komen. Dit gebeurt bijvoorbeeld in Singapore in het IP, geïntegreerd programma. Gestreefd wordt naar het realiseren van een diversiteit aan leerervaringen die niet alleen de cognitieve ontwikkeling stimuleren maar ook de fysieke, esthetische, morele en sociaal-emotionele ontwikkeling. Daar waar in beperkte contexten meer gepersonaliseerd wordt, bijvoorbeeld in Big Picture Learning, is geen sprake van gedegen onderzoek naar de effecten ervan op de prestaties en loopbanen van leerlingen.

Een voorbeeld waar gepersonaliseerd leren op een aantal van de in deze studie onderscheiden elementen in samenhang vorm krijgt, is de Kunskapsskolan in Zweden.

### *Toetsen*

Toetsen speelt een rol bij toewijzing van leerlingen aan of toelating tot programma's. Toewijzing gaat daarbij vooral op niveau, zelden op andere leerlingkenmerken als leerstijlen, type IQ, interesse. Toetsen hebben in het algemeen zowel een formatieve als een summatieve functie. Adaptief toetsen in de zin dat de toets het leerproces ondersteunt en leerlingen op basis van toetsresultaten individueel aanbod op maat krijgen, is een van de invalshoeken uit het Framework for Assessment in Schotland. Het is nog te vroeg om uitspraken te kunnen doen over de effecten daarvan op het leerproces.

In een aantal landen wordt gewerkt met een combinatie van centraal en decentraal toetsen, of krijgen scholen de mogelijkheid in afstemming op hun visie en onderwijsprogramma zelf een toetsbatterij samen te stellen uit een centrale toetsbank bestaande uit geïjkte toetsen. Dit zien we bijvoorbeeld in Vlaanderen. In Schotland wordt benadrukt dat toetsen meer zouden moeten meten dan verworven vaardigheden, ook de ervaringen die leerlingen in het onderwijs hebben opgedaan, moeten beschreven en in kaart gebracht worden. Ervaringen

worden gezien als belangrijk voor het ontwikkelen van attributies en mogelijkheden en het realiseren van betrokkenheid, motivatie en 'diep leren'. De beoogde opbrengsten en ervaringen worden in vijf levels beschreven voor het onderwijs van de vroegschool tot en met de onderbouw van het secundair onderwijs. Flexibilisering van toetsing zien we ook in projecten in de VS. Studenten kunnen studiepunten behalen op alternatieve manieren. Leerlingen kunnen activiteiten waarmee zij, begeleid door een mentor en adviseur kennis en vaardigheden verwerven buiten school, ter beoordeling voorleggen aan de begeleider. Deze bepaalt of de leerlingen daarmee aan de eisen van het onderwijsprogramma voldoen en de beoogde studiepunten toegekend krijgen.

#### *De inzet van ict*

Ict wordt vooral binnenschools ingezet ter ondersteuning van het primaire en het secundaire proces. Delen van het onderwijs worden digitaal aangeboden en ict vervult zowel voor de leraren als voor de leerlingen een functie bij het ondersteunen en administreren van het leerproces. Soms wordt ict daarnaast buitenschools ingezet om leerlingen de mogelijkheid te bieden ook vanuit huis verder te gaan met hun werk. In Singapore wordt de inzet van ict in het onderwijs verder ontwikkeld in zogenoemde future schools waarin bedrijven samen met scholen werken aan de integratie van de nieuwste technologie om zo nieuwe manieren van lesgeven en leren in het onderwijs te realiseren.

#### *Onderwijstijd*

Waar extra tijd wordt ingezet, gebeurt dat vooral om leerlingen die dat nodig hebben, meer instructietijd te kunnen bieden. Soms kiest men bewust voor een andere leeromgeving om motivatie/leren te bevorderen en vanuit de veronderstelling dat dat leerlingen in een buitenschoolse omgeving gemakkelijker metacognitieve competenties ontwikkelen en dat die weer bevorderlijk zijn voor een goed verloop van hun loopbaan. Daarnaast wordt goed presterende leerlingen soms de mogelijkheid geboden sneller door te stromen, dit vanuit de gedachte dat dit goed is voor de motivatie.

#### *Leraren*

In alle landen wordt veel waarde gehecht aan maatwerk; van leraren wordt verwacht dat zij leerlingen op maat onderwijs kunnen bieden en dat zij zich zo nodig verder professionaliseren op dit punt. Functie- en taakdifferentiatie, teamonderwijs en les geven aan grotere groepen leerlingen zijn ook in de onderzochte landen eerder uitzondering dan regel.

#### *Onderwijsactiviteiten en locatie/elders leren*

Leren buiten school, bijvoorbeeld werkplek leren, of leren van mensen van buiten de school vindt in de onderzochte landen maar mondjesmaat plaats. Wel wordt ict in toenemende mate ingezet om leren van situaties buiten de school op school of leren buiten de school, bijvoorbeeld via een ELO, mogelijk te maken.

#### *Opbouw opleidingen/overgangen*

In een aantal landen wordt gezocht naar manieren om overgangen in het onderwijsstelsel soepel te laten verlopen, bijvoorbeeld door pedagogisch-didactische afstemming tussen de hoogste klassen van po en de brugklas in het vo, door uitwisseling van docenten, dan wel door het vaststellen van een integraal curriculum waarin curricula van de achtereenvolgende onderwijsvormen op elkaar worden afgestemd. In een aantal landen wordt verder –net als in Nederland- ingezet op een betere aansluiting van voorschoolse op vroegschoolse educatie.

Ook het werken met een leerlingportfolio dat een leerling vanaf het primair onderwijs opbouwt en meeneemt, zoals wordt ontwikkeld in Vlaanderen, is een manier om overgangen in het onderwijsstelsel te versoepelen.

*Inspirerende praktijken*

Ten slotte halen we een aantal interessante aanpakken uit onze internationale inventarisatie naar voren die aanknopingspunten lijken te bieden voor toepassing in de Nederlandse context. Voor verder uitwerking ervan verwijzen we naar de eerdere paragrafen in deze rapportage en de daarin vermelde bronnen.

## Puntsgewijs:

- Opzet en gebruik leerlingportfolio voor het hele funderend onderwijs Vlaanderen;
- Werken met gedifferentieerd samengestelde gestandaardiseerde eindtoets basisonderwijs (Vlaanderen);
- Kunskapsskolan (Zweden), een vèrgeaande vorm van gepersonaliseerd onderwijs waar de meeste van de zes elementen worden uitgewerkt. Interessant voor Nederland is dat er in het kader van 'leerling2020' een tiental Nederlandse scholen onder de noemer 'zo leer ik!' werkt met het concept van de Kunskapsskolan Zie: <http://conceptzoleerik.blogspot.nl> en <http://leerling2020.nl/#section-over-leerling-2020> ;
- Ontwikkeling van nieuwe vormen van toetsen in Schotland (met aandacht voor opbrengsten en ervaringen, en afstemming centraal decentraal), de betrokkenheid van de leraren daarbij en de manier waarop professionalisering van leraren vorm krijgt (in pilots en professionele leergemeenschappen). Verder is interessant hoe de drie functies (ondersteuning leerproces, vergelijkbaarheid beoordelingen van scholen en externe verantwoording) en volgen van ontwikkelingen op nationaal niveau daarin worden geconcretiseerd, en hoe de afstemming van assessment in voorschool, po en vo in het Framework for assessment wordt uitgewerkt;
- De invulling van geïntegreerde programma's in Singapore;
- De uitwerking van FlexSI (meer flexibiliteit in po en vo) en TLLM (teach less, learn more) in Singapore;
- De vier Race-to-the-top-district grantees en het project Creditflexibility (VS);
- De werking van buitenschoolse projecten waarin leerlingen buiten de school metacognitieve vaardigheden ontwikkelen en worden 'bijgespijkerd', en vervolgens worden teruggeleid naar de schoolbanken (VS, VK).

# Oberon

Postbus 1423, 3500 BK Utrecht  
t 030 230 60 90 | f 030 230 60 80  
info@oberon.eu | www.oberon.eu

Utrecht, februari 2015  
In opdracht van de Onderwijsraad